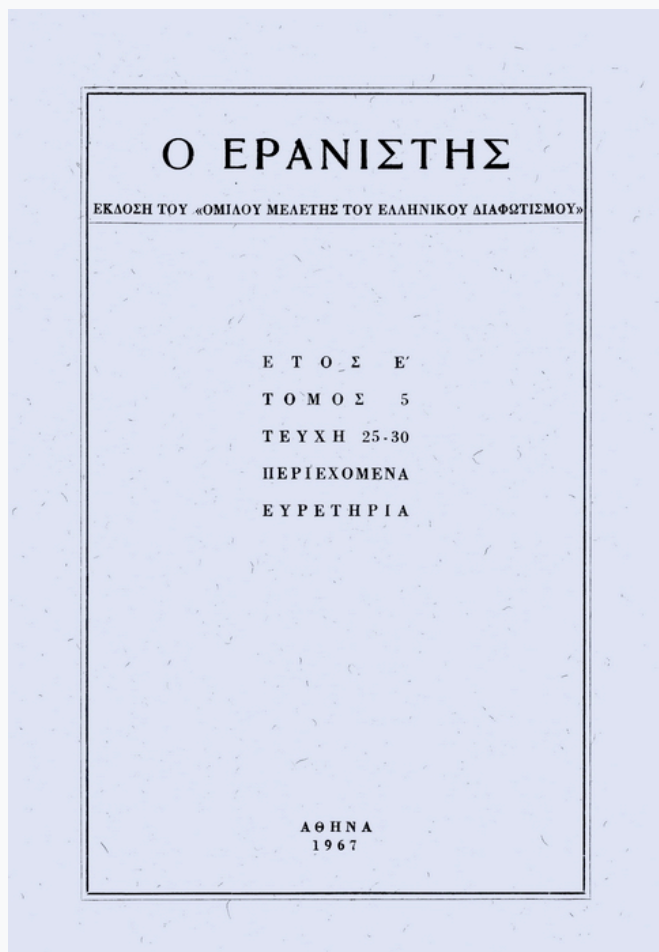

The Gleaner

Vol 5 (1967)

Αντώνιος Στρατηγός (Βιοβιβλιογραφικές έρευνες)

Κ. Θ. Δημαράς

doi: [10.12681/er.9421](https://doi.org/10.12681/er.9421)

Copyright © 2016, Κ. Θ. Δημαράς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Δημαράς Κ. Θ. (2016). Αντώνιος Στρατηγός (Βιοβιβλιογραφικές έρευνες). *The Gleaner*, 5, 1–8.
<https://doi.org/10.12681/er.9421>

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

Βιοβιβλιογραφικὲς ἔρευνες

Πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1708, ἢ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1709, δημοσιεύεται στὴν Βενετία, ἡ, περίφημη πιά σήμερα, ποιητικὴ Συλλογὴ, «"Ἀνθη Εὐλαβείας». *"Ἀνθη Εὐλαβείας ἐκχυθέντα εἰς τὴν πανένδοξον Μετάστασιν τῆς θεομήτορος Μαρίας, παρὰ τινων τῶν τοῦ Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου τροφίμων τε καὶ σπουδαίων.* Ἀνάμεσα στοὺς δώδεκα αὐτοὺς τροφίμους τε καὶ σπουδαίους, ἓνας εἶναι ὁ Ἀντώνιος Στρατηγός, ἀναγνώστης Κερκυραῖος, ὅπως ἀναγράφεται στὴν οἰκεία θέση τοῦ βιβλίου.

Ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τῆς Συλλογῆς, ὁ πρεσβύτερος ἴσως νὰ εἶναι γύρω στὰ τριάντα· ὁ νεώτερος εἶναι δέκα τεσσάρων ἐτῶν¹. Ἀπὸ τὰ προβλήματα ὅσα γεννάει ἡ μελέτη τοῦ χαριτωμένου ἀλλὰ καὶ γενναίου αὐτοῦ βιβλίου, τὸ ἓνα ἀναφέρεται στὴν ἀπόδοση διαφόρων ἀωνύμων ποιημάτων του στοὺς νεαροὺς στιχουργοὺς τους. Καὶ γιὰ τὸν Στρατηγὸ παρουσιάζεται κάποιο τέτοιο ζήτημα, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι πάντως ἓνα ποίημα, ἐκεῖνο ποὺ θὰ μᾶς ἐνδιέφερε περισσότερο νὰ ἀποδώσουμε στὸν ποιητὴ του, δὲν προκαλεῖ ἀνησυχίες, γιατί εἶναι ἐπώνυμο : πρόκειται γιὰ τὸ σονέτο ποὺ εἶναι τιτλοφορημένο «Ὅτι ὁ θάνατος τῆς Θεομήτορος ἐστάθη ἡ θεϊκὴ ἀγάπη»· κομφοτέχνημα λαξευμένο ἐπάνω στὸ γραφικὸ λόγιο «κραταῖα ὡς θάνατος ἀγάπη».

Δὲν ἔχουμε λόγο νὰ σχολιάσουμε τὴν κάποια ψυχρότητά του, ἢ τὴν τυπικὰ μπαρόκ ἐκζήτησή του : τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ὀλίγα νέα στοιχεῖα ὅσα ἔχω νὰ παρουσιάσω στὸ σημείωμά μου τοῦτο, ἀναφέρεται

1. Ἡ ἐργασία τὴν ὁποία παρουσιάζω ἐδῶ στηρίζεται σὲ ἔρευνες καμωμένες στὴν Βενετία καὶ τὴν Πάδοβα : Βενετία : Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο, Μαρκεζινή, Κρατικὸ Ἀρχεῖο. Πάδοβα : Παλαιὸ Ἀρχεῖο Πανεπιστημίου, Σεμινάριο. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν μου αὐτῶν ἔχουν ἐνσωμα-

τωθεῖ στὴν τρίτη ἐκδοση τῆς *Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, ἀλλὰ ἀνάλυση τῶν στοιχείων ὅσα συνέκντρωσα, δὲν ἔχω δώσει ὡς σήμερα. Εἰδικὴ μελέτη μου γιὰ μερικὰ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὰ *"Ἀνθη Εὐλαβείας* πρόκειται νὰ ἐκδοθεῖ στὸ *Τετράδιο Τέταρτο* (στὴν μνήμη τοῦ Ἀνδρέα Καμπᾶ).

στην ηλικία του σονετογράφου : ο 'Αντώνιος Στρατηγός είχε γεννηθεῖ εἴτε τις ἐντελῶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ 1692, εἴτε, μᾶλλον, μιὰν ἀπὸ τις τελευταῖες ἡμέρες τοῦ 1691¹. Συνεπῶς ὅταν γράφει τὸ ποίημά του αὐτό, εἶναι περίπου δέκα ἐπτά ἐτῶν. Οἱ γλυκασμοὶ («καὶ θάνατον γλυκὺν αὐτῆς νὰ δώσῃ»), ἡ ἀνάμιξη τῆς μυθολογίας μὲ τὴν χριστιανικὴ πίστι (ὁ 'Ερωτας ποὺ παίρνει ἐντολὴ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ νὰ θανατώσει τὴν θεομήτορα), ὅλα αὐτὰ βεβαιώνουν τὸν καίριο καὶ ἰσχυρὸ λόγο τοῦ Renan, ὅτι ὁ θαυμασμὸς εἶναι πάντοτε ἱστορικός : ὅταν δοῦμε αὐτὸ τὸ παιδί ποὺ εἶχε μπεῖ δυὸ χρόνια πρὶν στὴ σχολή, νὰ προσπαθεῖ νὰ πειθαρχήσει τὸν φυσικὸ ἑλληνικὸ λόγο στοὺς αὐστηροὺς κανόνες τῆς λογίας στιχουργικῆς, θὰ καταλάβουμε πὺδ καλὰ καὶ θὰ ἐκτιμήσουμε πὺδ σωστὰ τὴν προσφορὰ του. 'Εκεῖνο ποὺ θὰ εἶταν πὺδ δύσκολο νὰ ἐξηγήσουμε, εἶναι τὸ πῶς ὕστερα ἀπὸ μιὰ τόσο λαμπρὴ ἐξόρμησή του στὴν λογοτεχνία μας, φαίνεται νὰ τὴν ἐγκαταλείπει γιὰ μακρὰ σειρὰ ἐτῶν : τοῦ φαινομένου αὐτοῦ ὑπάρχουν συλλογικὰ αἰτία, ποὺ δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, ἀλλὰ καὶ ἀτομικά, στὰ ὁποῖα πάντως θὰ πλησιάσουμε, ἀφοῦ ἄξονα τῆς μελέτης μας ἔχουμε τὴν βιογραφία τοῦ νεαροῦ στιχουργοῦ.

Κερκυραῖος. Στὴν Κέρκυρα εἶχε γεννηθεῖ, κερκυραῖος ἐγγράφεται στὴν σχολή, καὶ ἔτσι, ἐπίσης, ὑπογράφεται στὸ ποίημα. 'Ὡστόσο ἡ οἰκογένειά του εἶταν ἀπὸ τὴν Κρήτη· ὁ 'Αντώνιος εἶναι γιὸς τοῦ Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι θὰ εἶχε προσφέρει ὑπηρεσίες στὴν Βενετικὴ πολιτεία τὸν καιρὸ τοῦ κρητικοῦ πολέμου : τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀργότερα, στὰ 1732, ἀναγνωρίσθηκε στὰ παιδιὰ τοῦ Μιχαήλ ἡ *cittadinanza* ². Δὲν γνωρίζουμε ἂν καὶ πότε ἐπέρασε ἡ οἰκογένεια ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὴν Βενετία· ἓνας κλάδος εἶχε καταφύγει στὴν Ζάρα, καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐγεννήθηκε σὲ μερικοὺς ἱστοριογράφους ἡ ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιὰ δαλματικὴ οἰκογένεια.

Πάντως, πτωχότατος, ἐπειδὴ ἡ οἰκογενειακὴ περιουσία χάθηκε στὴν Κρήτη, ὁ 'Αντώνιος διεκδικεῖ στὰ 1705 μιὰ θέση ὑποτρόφου στὴν Φλαγγίνειο, καὶ φαίνεται νὰ τὴν ἐπέτυχε³. Τὸ 1711, ἀφοῦ ἔληξε ἡ

1. Γιὰ τὴν γέννηση τοῦ Στρατηγοῦ ἔχουμε τὸ πιστοποιητικὸ ἀπὸ 4 'Ιανουαρίου 1691 (ἐντικὸ ἡμερολόγιο, δηλ. 1692), τοῦ ὁποῖου δημοσιεύεται ἐδῶ φωτογραφία. 'Επειδὴ πρόκειται γιὰ βάπτιση, συμπεραίνω ὅτι ἡ γέννηση θὰ συνέπεσε μὲ τὸ τέλος τοῦ 1691. (Κρατ. 'Αρχ. Rif. 547).

2. Βεβαίωση γιὰ τὴν *cittadinanza* ἔχει ἐκδοθεῖ στίς 14 Αὐγούστου 1732 (Μαρκιανή, Ms Ital. 6778).

3. Στηρίζομαι σὲ ἀρχεῖακὸ στοιχεῖο τῶν *Riformatori* (Κρατ. 'Αρχεῖο Rif. 547) ὅπου ἀποφασίζεται ἡ πλήρωση τριῶν κενῶν θέσεων τοῦ Κωτουνιανοῦ καὶ πέντε τοῦ Φλαγγινεῖου.

προβλεπομένη έξαετία τῶν σπουδῶν του στὴν Φλαγγίνειο, ἐπιδιώκει μιὰ θέση ὑποτρόφου στὸ Κωττουιανὸ κολλέγιο τῆς Πάδοβας· χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σύσταση τὴν ὁποία ἐξέδωσε τότε γι' αὐτὸν ὁ Φιλαδελφείας Μελέτιος, ὁ Τυπάλδος¹. Φαίνεται καὶ αὐτὴν τὴ θέση νὰ τὴν ἐπέτυχε, ἀρκετὰ γρήγορα². Στὸ μεταξὺ, ἐγράφηκε καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας (1712), ὅπου ἀνανέωσε γιὰ μερικὰ χρόνια τὴν ἐγγράφη του, ἀλλὰ χωρὶς τὸ ὄνομά του νὰ ἐμφανίζεται στοὺς πίνακες τῶν ἀποφοίτων³. Ὅμως ὅλα μοιάζει νὰ τὸν ὀδηγοῦν πρὸς τὴν ἀποξένωση ἀπὸ τὴν νεοελληνικὴ λογοτεχνία στὴν ὁποία εἶχε δώσει ἀπὸ νωρὶς ὑποσχέσεις ἄξιες λόγου : τὸ 1716 τοῦ προσφέρθηκε ἡ θέση τοῦ Διευθυντῆ στὸ Κωττουιανὸ Κολλέγιο, καὶ τὴν ἐδέχθηκε. Νεώτατος ἀκόμη, καὶ ἄγουρος, θὰ ἀφιερῶσει τὸ κύριο μέρος τῶν δυνάμεών του στὴν διεξαγωγὴ τῶν ἔργων τὰ ὁποῖα ἀνέλαβε· μέσα στὸν κλειστὸν ὀρίζοντα τῆς σχολῆς του, φορτωμένος διοικητικὲς ὑποχρεώσεις, ἀποκομμένος ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα τῶν συμπατριωτῶν του, ὅπου κι ἂν εἶχαν ἐγκατασταθεῖ, εἴτε στὴ Βενετιά, εἴτε στὴν Κέρκυρα, εἴτε ὅπουδήποτε ἄλλοῦ, θὰ περάσει ὅλα τὰ ὑπόλοιπα χρόνια του, ὡς τὸ θάνατό του, 1758 : σαράντα πέντε χρόνια, μέσα στὸ Κολλέγιο, τὰ τρία μαθητῆς, τὰ ὑπόλοιπα Διευθυντῆς⁴.

Ἄλλὰ ἐνῶ ἀπὸ τοὺς πέντε ὑοψηφίους γιὰ τὸ Κωττουιανὸ ἀναγράφεται ποιοὶ προκρίθηκαν, ἀπὸ τοὺς ἔξι τοῦ Φλαγγινείου δὲν ξεχωρίζει κανεὶς. Ἡμερομηνία διαβάξω 29 Ἰανουαρίου 1705, δηλαδὴ 1706· κατόπιν ὅμως τὸ πιστοποιητικὸ γιὰ τὴν ἡλικία τοῦ Στρατηγοῦ ἐπικυρώνεται στὶς 24 Ἰανουαρίου 1706, δηλαδὴ 1707. Γιὰ τοῦτο δὲν εἶμαι ἐντελῶς κατηγορηματικὸς ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἔτος τῆς εἰσαγωγῆς του. Ὁ Κ. Μέρτζιος ἔχει ἰδεῖ τὸ σημείωμα τοῦ ἀρχείου τῶν Riformatori (βλ. *Μικρὸς Ἑλληνομνήμων*, Ἀθήνα 1939, σ. 123), ἀλλὰ δὲν τὸ χρονολογεῖ.

1. Φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου δημοσιεύεται ἐδῶ (Κρατικὸ Ἀρχεῖο, Rif. 547) καθὼς καί, ἀπὸ τὴν ἴδια συλλογὴ, σχετικὴ αἴτηση τοῦ Στρατηγοῦ ἀχρονολόγητη.

2. Γιὰ τὴν ἐγγράφη τοῦ Στρατη-

γοῦ στὸ Κωττουιανὸ ἔχουμε τὴν βεβαίωση τὴν ὁποία δίνει, σχεδὸν σύγχρονα μὲ τὴν βεβαίωση τοῦ Μελετίου, ὁ Νικόλαος Κομνηνὸς Παπαδόπουλος (6 Ἰουνίου 1711) Κρατ. Ἀρχεῖο, Rif 547.

3. Εὐχαριστῶ θερμότατα καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴν, τὴν D.ssa Lucia Rossetti, ἡ ὁποία διευκόλυνε πάντοτε πολὺ τὶς ἐρευνές μου στὸ παλαιὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, καὶ μὲ συμπαράσταθκε σ' αὐτές. Στὴν ἀνεξάντλητη προθυμία καὶ εὐγένειά της ὀφείλω τὴν ἐξακρίβωση τῶν σχετικῶν μὲ τὶς ἐγγράφες τοῦ Στρατηγοῦ στὸ Πανεπιστήμιο, γιὰ τὰ ἔτη 1712/13, 1713/14, 1714/15, καὶ 1715/16.

4. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παραπάνω σημείωση, ὁ Στρατηγὸς δὲν ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν Πάδοβα στὰ χρόνια 1712 καὶ 1716. Τότε ὅμως, πάλι, στὶς 15 Μαΐου τοῦ 1716, διαδέ-

Οἱ σύγχρονοί του, Ἴταλοί καὶ Ἕλληνες, τὸν τιμοῦν. Οἱ μνεῖες τὶς ὁποῖες βρίσκουμε σὲ ἔργα Ἑλλήνων λογίων (Προκοπίου ἢ ὅσοι ἐδιάβασαν τὴν ἀπαρίθμηση τοῦ Προκοπίου) εἶναι συμβατικές· τῶν Ἱταλῶν εἶναι φανερό ὅτι στηρίζονται σὲ περισσότερο συγκεκριμένες ἐμπειρίες. Ὁ ἴδιος φροντίζει νὰ ἀγκιστρῶνεται κάπως στὴν πνευματικὴ ζωὴ· γράφει ἀρχαῖκὰ ἐπιγράμματα, σαπφικά ἄσματα, ἀνακρεόντεια τοῦ κάποτε, στὰ πρῶτα χρόνια, στολίζουν ἐκδόσεις ἑλληνικῶν ἔργων¹, ἀλλὰ ποὺ ὁλοένα καὶ περισσότερο ἀναφέρονται σὲ δυτικούς ἢ βρίσκουν τὴ θέση τους σὲ δυτικὰ δημοσιεύματα². Στὰ 1733 δίνει τὴν «Ἐκάβη» μεταφρασμένη σὲ στίχους ἰταλικά· στὸν πρόλογο πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ ὅτι ἔχει ἐτοιμάσει καὶ μετάφραση τοῦ Πινδάρου, ἡ ὁποία, ὅμως, ὅσο γνωρίζω, δὲν ἐδημοσιεύθηκε. Αὐτὴν τὴν ὥρα θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ποῦμε ἰταλὸ ἑλληνοιστὴ· μὰ γιὰ τοὺς ξένους ἡ ἑλληνικὴ του καταγωγὴ ἀποτελεῖ μία πρόσθετη ἰδιότητα.

Ὁ Μιχαηλάγγελος Carmeli, μεταφραστὴς καὶ ἐκεῖνος τοῦ Εὐριπίδη, προσφωνεῖ τὸν Στρατηγὸ ἑλληνικά καὶ λατινικά: ...«σέ, ἄνδρα σοφώτατον, καὶ μὴ μόνον ἐν τοῖς γράμμασι μὲν τῆς Ἑλλάδος γεγονότα τε καὶ τεθραμμένον, ἀλλὰ δὲ καὶ σπουδῇ καὶ ἀκριβεῖα οὕτως ἡσχημένον, ὥστ' οὐδὲ πάντα τὸν χρόνον, οὐδὲ πάντα τὸν φθόνον σκότος τῇ σοφίᾳ τῇ σῇ (τοσοῦτον γὰρ διαφερόντως προέχεις) ἐμποιῆσαι δύνασθαι...»³. Ὁραία περιγραφή τοῦ Ἀντωνίου Στρατηγοῦ μᾶς ἔχει ἀφήσει, ἀνέκδοτη, ὁ ἀνηψιὸς τοῦ, μαθητὴς του, διάδοχος του γιὰ λίγο, καὶ ἀργότερα ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικούς ὑδραυλικούς τοῦ Βενέτου, ὁ Σίμωνας Στρατηγός: «... Uomo colto, valente nella lingua greca mirabile per la pazienza

χεται τὸν Δημήτριο Μπουμπούλη στὴν διεύθυνση τοῦ Κωττουνιανοῦ. Συνεπῶς, ὅσο καὶ ἂν μπορούμε νὰ δεχθοῦμε σχέσεις του μὲ τοὺς Μαυροκορδάτους, ἡ εἶδηση ὅτι ἀνέλαβε γύρω στὰ 1716 τὴ διεύθυνση τῆς αὐθεντικῆς σχολῆς στὸ Βουκουρέστι (Iorga, *Istoria învătămîntului românesc*, Βουκουρέστι, 1928, σ. 64) εἶναι πάντως, μὲ κάποιον τρόπο, σφαλερὴ.

1. Στὰ 1711 ὁ Στρατηγὸς ἔχει ἀκόμη ἓνα ἐπίγραμμα στὰ *Παίγνια τῆς φαντασίας*, τοῦ Μαλάκη· ὕστερα, ἐκτὸς λάθους ἢ παραλείψεως, ξαναβρίσκουμε ἐπίγραμμά του σχετικὸ μὲ τὰ ἑλληνικά πράγματα, ὅταν ἀφιερῶ-

νει τὴν *Ἱστορικὴ μυσταγωγία* του, τὸ 1750, στὸν Κ. Μαυροκορδάτο.

2. Ἡ ΒΗ δίνει ὀλίγα ἀπὸ τὰ ἐπιγράμματα ὅσα αὐτὰ τὰ χρόνια ἔγραψε γιὰ ξένους ὁ Στρατηγός· συστηματικὴ ἔρευνα στὴν Μαρκιανὴ θὰ ἀπεκάλυπτε πολλαπλάσια. Θυμίζω ὅτι τὰ ὅσα ἐδημοσίευσε ἀπὸ κώδικα ὁ Σπ. Λάμπρος (ΝΕ, Ε' 1908, 424 κέ.), ἐπικαλύπτονται μερικὰ μόνον μὲ ὅσα ἀναγράφονται στὴν ΒΗ.

3. Μετάφραση Ἱπολύτου, καὶ χωριστά, *Oratio Apologetica* κλπ., σ. 2. Μὲ τὸν Carmeli συναντιέται καὶ ἄλλοτε τὸ ὄνομα τοῦ Στρατηγοῦ ὅπως σημειώνεται ἐδῶ στὴν οἰκεία θέση.

ed avvedutezza con cui si prestava alla coltura de' giovani... dedito a stare sempre in casa... Tutte l'idee erano di moderazione, e direi quasi di povertà, così volendo la condizione comune del luogo e della famiglia».

Ἀπὸ τὸν ἴδιο Σίμωνα ἔχουμε, ἀνέκδοτο κι αὐτό, ἓνα ἀξιόλογο τεκμήριο τῶν διδακτικῶν ἐπιδόσεων τοῦ θείου του. Πρόκειται γιὰ ἓνα γνωμολόγιο ἢ μᾶλλον θὰ ἐτολμοῦσα νὰ πῶ, παραθεματάριο, «Book of quotations», ὅπου οἱ παροιμίες ἐναλλάσσονται μὲ τὰ γνωμικὰ καὶ τὰ παραθέματα. Τὸ σύνολο σχολιάζεται λατινικά. Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτό, ἂν εἶναι πρωτότυπο, ὅπως δηλώνεται στὴν ἐπιγραφή του, «Adagiurum selectio ab Antonio Stratego», συμπεραίνει κανεὶς μεγάλη ἔκταση ἐνδιαφερόντων καὶ ἀναγνώσεων τοῦ Στρατηγοῦ¹. Στὸ ἴδιο μαθηματάριο ἔχει περιληφθεῖ καὶ ἓνα ἐπιγράμμα, ἀνέκδοτο κι ἐκεῖνο, ὅσο γνωρίζω· ἂς τὸ προσθέσουμε στὰ παλαιότερα γνωστά :

ῬΟτι εὐφρεῖς οἱ μελαγχολικοί· ῬΑριστοτέλ(ους) Προβλήμ(ατα), λ'.

Δίστιχον ῬΑντωνίου Στρατηγοῦ.

*Πυκνὰ μέλαινα χολὴ νύττει φρένας, ἥδ' ἐ σαλεύει·
τῷδ' ἔμεν εὐφύην, ἥνεπ' ῬΑριστοτέλης.*

Φανερό εἶναι ὅτι ζοῦμε πιά, μὲ τὸν παλαιὸ σονετογράφο, σὲ ἓναν αἰῶνα σοφίας καὶ ὄχι τέχνης.

Ἔτσι ἀπὸ τίς μαρτυρίες καὶ τίς ἀσχολίες ὅλες, τὸν καταλαβαίνει κανεὶς μακριὰ ἀπὸ τὴν λογοτεχνία, ἀλλὰ καὶ ξεκομμένον ἀπὸ τὸν νεώτερο ἑλληνισμό. Περνοῦν δέκα, εἴκοσι, τριάντα χρόνια, ἕξ ἀπὸ κάθε νεοελληνικὴ λογοτεχνικὴ ἐπίδοση, μετὰ τὸ νεανικὸ φούντωμα τοῦ 1708, ἀρχαῖα, λατινικά, ἰταλικά, ὅταν ἔξαφνα, τὸ 1745, χωρὶς τίποτε νὰ μᾶς ἔχει προετοιμάσει γιὰ μιὰ τέτοια στροφή, ὁ ῬΑντώνιος Στρατηγὸς δημοσιεύει τὴν Βατραχομουμαχία, μετὰ γ λ ω τ τ ι σ μ ἔ ν η, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ τίτλου, «διὰ στίχου ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν εἰς τὸ κρητικὸν

1. Τὰ χαρτιά τοῦ Σ. Στρατηγοῦ ἔχουν κατατεθεῖ στὴν Μαρκιανή. Τὸ αὐτοβιογραφικὸ Ms Ital. 5637, τὸ παραθεματάριο, Ms Ital. 6778. Ὁ ἀνεψιὸς ἐπεσκέασε ἐντελῶς τὸν θεῖο· νομίζω ὅτι δύο εἰδήσεις πού ἔφθασαν λίγο θολὰ ὥς ἐμᾶς γι' αὐτόν, ἀνάγονται πραγματικὰ στὸν Σίμωνα : αὐτὸς καὶ ὄχι ὁ ῬΑντώνιος, ὅσο φαίνεται, ἔγρα-

ψε αὐτοβιογραφία, αὐτοῦ καὶ ὄχι τοῦ ῬΑντωνίου, καθὼς φαίνεται, ἐστήθηκε τὸ ἄγαλμα (προτομὴ) στὴν Πάδοβα. Ὁ I. Valentinelli, *Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum Cod Mss Latini* (I, 1868, 159) ἔχει χρησιμοποίησει, ἀλλὰ καὶ ἀλλοιώσει τὸ αὐτοβ. σημ. τοῦ ΣΣ.

ἀπλοῦν ἰδίωμα πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν τῶν φιλομαθῶν». Ἡ μετάφραση, καὶ τοῦτο ἐπίσης εἶναι χαρακτηριστικό, ἀφιερώνεται στὸν Πάνο καὶ τὸν Ζαχαρία Μαρούτζη, ἀνεψιούς τοῦ Σίμωνα Μαρούτζη : στροφή πρὸς τὸν ἑλληνισμό τῆς Βενετίας, ὕστερα ἀπὸ μακρὰ ἀπομόνωση.

Τὸ ἔργο δὲν εἶναι καλὸ : ὁ μεταφραστὴς ἔχει ξεχάσει τὴν χρῆση τοῦ ἐργαλείου· γλώσσα ἀδέξια, στιχουργία μὲ συχνὰ δρασκελίσματα. Μία λογιосύνη, πού, ὕστερα ἀπὸ τίς ἐπιτεύξεις τῆς Κρήτης, ξαναγυρεύει νὰ βρεῖ τὸν ἑαυτὸ της. Μὰ ἡ Κρήτη ξαναμίλησε στὴν ψυχὴ τοῦ πρόσφυγα καὶ μετανάστη, καὶ τὸν βλέπουμε καὶ πάλι νὰ ἀναζητεῖ τὸν δρόμο πρὸς τὴν χαμένη πατρίδα. Τὸ ξύπνημα τοῦτο μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ καθαυτὸ, γιατί δείχνει τὴν δύναμη τῆς μνήμης τῶν διασκορπισμένων κρητικῶν κάπου ὀγδόντα χρόνια μετὰ τὴν αἰχμαλωσία, ἀλλὰ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἱστορίας τῶν γραμμάτων, γιατί φανερώνει σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἔντονη τὴν παρουσία τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας μέσα στὴν ἑλληνικὴ παιδεία : θὰ εἶταν περίεργο ἢ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Στρατηγοῦ νὰ μὴν ἐβρισκόταν σὲ κάποια ἀνταπόκριση μὲ κάποια διάθεση τῶν ἀποδήμων Ἑλλήνων. Τὰ φαινόμενα σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια εἶναι τόσο ἀραιά, ὥστε καὶ ἡ πύκνωσή τους νὰ δείχνει σὰν τυχαία· πάντως σημειῶνω μέσα στὴν εἰκοσαετία πού περιβάλλει τὴν ἔκδοση τῆς Βατραχομουμαχίας τοῦ Στρατηγοῦ : 1737 Ἐρωτόκριτος, 1745 Θυσία Ἀβραάμ, 1746 Ἐρωφίλη, 1748 Ἐρωτόκριτος, 1754 Βοσκοπούλα, 1755 Βοσκοπούλα, 1758 Ἐρωτόκριτος 1760 Θυσία Ἀβραάμ¹.

Ὅσο γιὰ τὴν Βατραχομουμαχία, περίεργο εἶναι, βέβαια ὅτι παρουσιάζεται τὸν ἐπόμενον χρόνο ἢ μετάφρασή της ἀπὸ τὸν Ὀστοβικ· σύμπτωση ; ἄμιλλα στιχουργικὴ ; δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα γιὰ νὰ ἀποφανθοῦμε πιθανά. Περισσότερο ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ γνωρίσουμε τὸ κλίμα πού μπορεῖ νὰ ἐπροκάλεσε τὴν μετάφραση τοῦ Στρατηγοῦ· στὸ κλίμα τοῦτο, φυσικά, θὰ ἐντάξουμε καὶ τὴν παιδεία τοῦ ἴδιου τοῦ Στρατηγοῦ, καὶ τὰ τυχόν ἐνδιαφέροντά του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα ἀ π ὅ γ ε υ μ α μᾶς ἔδωσαν οἱ ἀσχολίες του ἐπάνω στὰ ἀρχαῖα γνωμικὰ καὶ ἡ μετάφρασή του μιᾶς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδη. Πάντως, τὸ 1744 ἐδημοσιεύθηκε στὴν Βενετία μία ὡραία ἔκδοση τῆς Βατραχομουμαχίας, μὲ δυὸ μεταφράσεις : μιὰ παλιὰ λατινικὴ καὶ μιὰ πρόσφατη ἰταλικὴ καμωμένη ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Lavagnoli. Ὁ παραλληλισμός, ἢ συνέκδοση τοῦ

1. Γιὰ τὸν πρόχειρο αὐτὸν ἐλεγχὸ χρησιμοποιῶ τὴν ΒΗ καὶ τίς προσθή-

κες Χατζηδήμου-Λαδᾶ.

ἀρχαίου κειμένου καὶ στὰ δυὸ αὐτὰ δημοσιεύματα, ἀρκοῦν γιὰ νὰ κινήσουν τὴν προσοχή μας· ἀλλὰ ὁ Lavagnoli δὲν εἶναι καθόλου ἄσχετος ἀπὸ τὸν Στρατηγὸν : ἀνήκουν στὸν ἴδιο λόγιό κύκλο, ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ σειρὰ τεκμηρίων.

Συγκρατῶ, δίπλα στοῦ Στρατηγοῦ, τὰ ἀκόλουθα ὀνόματα : τοῦ Lavagnoli (1718-1806) τοῦ Μιχαηλάγγελου Carmeli (1706-1766), καὶ τοῦ Μάρκου Foscarini (1695-1763). Ὁ τελευταῖος αὐτὸς φαίνεται νὰ ἔπαιξε μᾶλλον τὸν ρόλο μαικήνα καὶ προστάτη τῶν τριῶν ἄλλων, ὅσο κι ἂν ἡ λογιосύνη του τὸν τοποθετεῖ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μαζί τους. Τὸ 1742 μὲ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Foscarini στὸ ἀξίωμα τοῦ Προβλεπτῆ, δημοσιεύεται ἓνας πανηγυρικός στολισμένος μὲ στιχορρήματα τοῦ Στρατηγοῦ μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν Lavagnoli καὶ τὸν ἀββᾶ Carmeli· ἂς μὴ ξεχνοῦμε ὅτι ὁ Στρατηγὸς εἶναι ὁ σαφῶς πρεσβύτερος ἀπὸ τοὺς τρεῖς. Τὸ 1743, ἔχουμε τὴν μετάφραση τοῦ Εὐριπίδη ἀπὸ τὸν Carmeli, καὶ τὸν λόγο του πρὸς τὸν Στρατηγόν¹. Τὸ 1744 σημειώνεται τὸ δημοσίευμα τοῦ Lavagnoli· τὸ βιβλίο ἀφιερώνεται στὸν Ἀλοῖσιο Foscarini, ἀδελφὸ τοῦ Μάρκου, ἀλλὰ στὸν πρόλογο μέσα περισσότερη τιμὴ γίνεται στὸν Μάρκο καὶ στὴν βιβλιοθήκη του παρὰ στὸν Ἀλοῖσιο. "Ἐνα ἐπίγραμμα τὸ στολίζει, χαιρετισμὸς πρὸς τὸν Lavagnoli : τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ εἶναι ἔργο τοῦ Στρατηγοῦ" (ἂς προσθέσω γιὰ νὰ ὁλοκληρώσω τὴν εἰκόνα τοῦ πνευματικοῦ χώρου τὸν ὁποῖο μελετοῦμε ἐδῶ, ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἐνέπνευσε ἓνα σονέτο στὸν Gasparo Gozzi²)· ὅλα αὐτὰ συνθέτουν μιὰ ὡραία μορφή τοῦ Στρατηγοῦ. Μὰ τὸν ἴδιο ἀκόμη χρόνο, στὰ 1744 πάντοτε, ὁ Μάρκος Foscarini, Riformatore dello Studio di Padova, μαζί μὲ τὸν συνάδελφό του Ἰωάννη Emo, χορηγεῖ ἓνα ἐφάπαξ ἀπὸ 150 δουκάτα στὸν πάντοτε πενόμενον Στρατηγόν³. Τέλος, τὸ 1745 ἔχουμε τὴ μετάφραση τῆς Βατραχομουμαχίας ἀπὸ τὸν τελευταῖον αὐτόν. Τέτοιο φαίνεται νὰ εἶναι τὸ κλίμα ἀπὸ ὅπου βγαίνει τὸ βιβλίο.

Ὡστόσο, ὑπάρχει καὶ τὸ γλωσσικὸ ὄργανο, ἡ ξαφνικὴ τροπὴ πρὸς

1. Βλ. ἐδῶ σημ. 3 τῆς σελ. 4.

2. Παραθέτω φωτογραφία τῆς σελίδας μὲ τὸ ἐπίγραμμα. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι ὁ ἀκόλουθος : *La Batracomiomachia di Oméro greca, latina e italiana*, Βενετία, 1744. Τὸ ἐπίγραμμα ἔχει ξαναδημοσιευθεῖ, τουλάχιστον μία φορά, ἀπὸ τὸν Λάμιο, *No-*

velle Letterarie 5', 717. Ὅσο γιὰ τὸν Gozzi, στὸ ἀντίτυπο ποὺ χρησιμοποιοῦ, τὰ δύο τελευταῖα φύλλα τοῦ βιβλίου δίνουν δύο παραλλαγές τοῦ σονέτου. Δὲν ξέρω ἂν ἐπρόκειτο νὰ γίνει carton.

3. Πανεπιστήμιο Πάδοβας, Arch. Ant. φάκ. 606.

τὸν κρητικὸ χρωματισμὸ τοῦ ποιητικοῦ μεταφράσματος, τονισμένη ἐμφαντικὰ ἀπὸ τὸν Στρατηγό. Ἀργά, περασμένα τὰ πενήντα τοῦ χρόνου, ὁ Στρατηγὸς εἶχε ξαναβρεῖ τὴ γεύση τῆς νέας ἐλληνικῆς παιδείας. Ὑστερα ἀπὸ μακρὰ χρόνια χωρισμοῦ, σχεδὸν σάράντα, δὲν ὑπῆρχε πιά τρόπος νὰ ξαναδέσει ἡ παλιὰ δοκιμή, τὸ σονέτο τῆς νεανικῆς Συλλογῆς, μὲ τὸ μετάφρασμα τῆς ὥριμης ἡλικίας. Ὅμως ἀξιόλογο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μεταφραστικὴ προσπάθεια τοῦ Στρατηγοῦ δὲν φαίνεται τυχαία : τὸ 1745 δίνει τὴν μετάφραση ἑνὸς ἄλλου ἔργου, πεζοῦ, ἰταλικοῦ, ἱατρικοῦ, καὶ τὸ 1750 δημοσιεύει ἕνα κατηχητικὸ βιβλίον¹. Καὶ τὰ τρία βιβλία αὐτὰ τῶν ὠρίμων χρόνων του, ἔχουν δύο στοιχεῖα κοινά : τὸ ἓνα εἶναι ἡ γλώσσα, ὅπου φανερώνεται μία ἔντονη τροπὴ πρὸς τὴν δημοτικὴν· τὸ ἄλλο εἶναι ὁ διδακτισμός. Ἡ ἰταλοθρεμμένη ἐλληνικὴ διασπορά ἔρχεται κι ἐκεῖνη νὰ συντρέξει στὸν δρόμο πρὸς τὸν διαφωτισμό.

Κ. Θ. Δημαρᾶς

1. Τὸ κατηχητικόν, ἡ Ἱστορικὴ Μυσταγωγία, φέρεται ὡς μετάφραση τοῦ Claude Fleury. Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦ διαφωτισμοῦ εἶναι ἐκδηλὸ στὸν πρόλογο τοῦ Στρατηγοῦ : γράφει «εἰς

τὴν ἀπλουστέραν φράσιν τῆς κοινῆς γλώσσης, διὰ νὰ ἡμπορῇ διαβάζωντάς το, καθ' ἕνα καὶ μάλιστα ὁ ἀπλοῦς λαός, νὰ καταλαβαίνει εὐκόλῃ τὴν ἐννοίαν του».

1641 Καυρία Β

Επειδὴ ἐν τῇ αἰσθητικῇ συνείδησιν τῶν αἰσθητικῶν ὁμοει-
δῶν μορφῶν τοῖς τοῖς ἑαυτοῦ μετέωροις καὶ κατὰ τὴν
ἐκ τῆς αἰσθητικῆς αὐτῆς μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ
ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ
ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ

ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ
ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ

ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ
ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ

ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ
ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ
ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ

ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ
ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ

ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ

ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ
ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ μορφῆς ἡ πρὸς τὸν ὁμοειδῆ ὁμοειδῆ

Lettera di S. Giovanni Evangelista

Quelle infinite beneficenze che sempre a maggior gloria furono dispensate alla
miserabile Nazione di Ebrei: alla S. Chiesa di Gerusalemme di cui l'energia rendono una
anima a me Antonio Stradino. Niente dei Seminari. S. Paolo di questa Nazione
misero altro. e degnati. Quanto la Lancia di vostro mi somigliasse in tanti a
venerabili anni dell'1611. per implorare soccorso in quelle mie convenienze. il
S. Paolo di S. Leone in Padova. La mia necessità e così grande che senza
ora esser notabile senza aiuto al. Ma il Monte dell'1611. Riese postando i miei
vari genitori. ce o privi della propria patria non ci rimase altro se non
accare che quella poca di via che miserabili. m. spiriamo. a senso che che se ar
to il quale la già terminata la maggior parte di miei studi non erano ora ric
to sotto. Similia autem de. 1611. non sapo più che rivolgermi a chi
vane aiuto. So che l'ammirabile Prudenza dell'1611. è stata sempre accom
gnata in tutti i pericoli sempre da una volta e l'ora di giustizia. Onde fu un
ranze che se si si vedeva bene le mie convenienze non si riputavano
vostro le mie domande: né tra tanti altri convenienti quali godono
sotto propria patria da io intendo: escluso da questo Beneficio, che lo più
otto de' miei parenti con particolare distinzione furono in ogni tempo
com. 1611. S. Paolo con tutta la maggior distinzione quella de
niente singolare che sempre ha molto usato. in che mia patria è stata
di grazie a consolare questo mio afflito anima con quella carità che tutti
ora di Cristo, e render una volta di più a miei cari. S. Paolo di
questi miei parenti: e tutti che sono. de' Carissimi. S. Paolo
comodo cosa da qui inanzi pregare di tutto cuore. Questo Niente
comunque, e l'assistenza dell'1611. S. Paolo

Εἰς τὸν πολυμαθῆ

ΑΝΤΩΝΙΟΝ ΛΑΤΑΓΝΩΛΟΝ,

τὸν τῷ Ομήρῳ Βατραχομουχίαν ἰταλικοῖς
μεθνημνολογεῖται μέτροις·

Ε Π Ι Γ Ρ Α Μ Μ Α

Λιτωρίε Σφαργῶ τῷ Κρητὸς Επιστάτῃ καὶ Διδασκάλῳ
τῷ ἐν τῷ κλεινῷ Παταρίῳ Κωτινιανῷ
Εὐλομοσεῖ.

Σμίνης κρατερῆς ζηλῶ σ' Ἀντώνιε ἄρτι,
Τῷ ἐπέεσσιν καλοῖς Λύσονίοισιν πόρες.

Ἡρώας δέρκῳ βαρύνων, Μυῶν τ' ἐσάλαγδίῳ
Ὅρκον ὁμωμοκότας, σαυτὸν ἄδικτον ἔχει.

Εὖ γ' ἀρετῆς ποίνωι· Παλλὰς τοι γὰρ καὶ ὑπεῖξοι·
Ἦς πέπλον βρώθῃ, καὶ ἔσται βεβλάφαται.

